

УДК 811.161.2'23:351

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2024-1.07>

Богдан ГРИВНАК

кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

gryvna2906@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4593-3862

Іван ЛОПУШИНСЬКИЙ

доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

doctordumetaua@meta.ua

ORCID: 0000-0002-7460-7476

Ілона САПІЖАК

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

sapizhak.ilona.97@gmail.com

ORCID: 0009-0000-5793-7628

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕОГОЛОШЕНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні підходи до визначення дефініції «дезінформація», показано її негативну роль у контексті загрози національній безпеці України в умовах неоголошеної російсько-української війни; проаналізовано законодавчі акти України, у яких містяться норми щодо протидії дезінформації, зокрема закони «Про національну безпеку» [18], «Про інформацію» [16], «Про медіа» [17], «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [15], укази Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації» [20], «Питання Центру протидії дезінформації» [13], проаналізовано Стратегію інформаційної безпеки, затверджену рішенням Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) від 15 жовтня 2021 року [21], аналізується діяльність Центру протидії дезінформації, утвореного Президентом України при РНБО [12].

Метою статті є визначення впливу та загрози дезінформації національній безпеці України в умовах неоголошеної війни.

Методологія дослідження. Для реалізації поставлених у статті мети та завдань застосовувався комплекс взаємопов'язаних та взаємодоповнювальних загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, спрямованих на отримання об'єктивних та достовірних результатів, зокрема – пошуково-бібліографічний – для теоретичного аналізу та систематизації джерел із питань існування дезінформації як загрози національній безпеці України; семантико-етимологічний – у процесі аналізу ключових понять дослідження, устанавлення взаємозв'язку із суміжними термінами, з'ясування етимологічних та логіко-семантичних аспектів, систематизації понятійно-категоріального апарату; синтезу теоретичних та емпіричних даних – з метою виявлення сучасного стану, проблем, тенденцій, чинників, що деструктивно впливають на процеси технологічних трансформацій та формування ефективних механізмів державного регулювання в досліджуваній сфері тощо.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що автор розглядає питання дезінформації як фактичне обмеження прав людей на доступ до інформації на вільне формування та висловлення думок, а також загалом підірив довіри до демократичних інститутів, пропаганда насильства, виправдання військових злочинів та злочинів проти людяності; описує принципи та механізми поширення ворожої дезінформації, насамперед в Інтернеті; розглядає сучасні види, інструменти та способи захисту від дезінформації; наводить результати аналітичних досліджень щодо негативної ролі дезінформації в житті українського суспільства; визначає перспективи запобігання поширенню ворожої дезінформації, особливо в умовах повномасштабної російсько-української війни.

Висновки. У цифрову епоху дезінформація вийшла на «новий рівень» та безумовно стала одним із головних викликів як для окремих держав, так і для всього міжнародного співтовариства. Саме тому розроблення правових механізмів протидії цьому явищу стало як ніколи нагальним. Для ефективної протидії дезінформації в Україні потрібне вдосконалення законодавства, виконання європейських рекомендацій щодо підвищення медіаграмотності, розвиток інституцій у сфері боротьби з дезінформацією. Дезінформація як явище потребує юридичного

визначення в українському законодавстві. Для ефективної протидії цьому явищу потрібне релевантне законодавство, що визначатиме чіткі механізми боротьби, відповідальність за поширення дезінформації, порядок притягнення до відповідальності за неї.

Ключові слова: національна безпека України, неоголошена російсько-українська війна, інформаційні тематичні потоки, мегадискурс, новинний відеоконтент, пропаганда, інформаційно-психологічна операція (ІПсО), інформаційно-психологічний вплив, дезінформація.

Bohdan HRYVNAK

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

gryvna2906@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4593-3862

Ivan LOPUSHYNSKYI

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine Head of the Department of Public Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

doctordumetaua@meta.ua

ORCID: 0000-0002-7460-7476

Ilona SAPIZHAK

Postgraduate Student of the Department of Public Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

sapizhak.ilona.97@gmail.com

ORCID: 0009-0000-5793-7628

DISINFORMATION AS A THREAT TO THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE UNDECLARED RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. *The article analyzes theoretical approaches to the definition of «misinformation», shows its negative role in the context of the threat to the national security of Ukraine in the conditions of the undeclared Russian-Ukrainian war; analyzed the legislative acts of Ukraine, which contain regulations on countering misinformation, in particular the laws «On national security» [18], «On information» [16], «On media» [17], «On protection of information in information and communication systems» [15], decrees of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 11, 2021 «On the creation of the Center for countering disinformation» [20], «Issues of the Center for countering disinformation» [13], analyzed the Information Security Strategy» approved by the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine (NSDC) dated October 15, 2021 [21], analyzed the activities of the Center for Combating Misinformation, established by the President of Ukraine under the NSDC [12].*

The purpose of the article is to determine the influence and threat of misinformation on the national security of Ukraine in the conditions of an undeclared war.

Research methodology. *To implement the goals and tasks set in the article, a complex of interrelated and complementary general scientific and special research methods was used, aimed at obtaining objective and reliable results, in particular – search and bibliographic – for theoretical analysis and systematization of sources on the issues of the existence of misinformation as a threat to national security of Ukraine; semantic-etymological – in the process of analyzing the key concepts of the research, establishing the relationship with related terms, clarifying etymological and logical-semantic aspects, systematizing the conceptual-categorical apparatus; synthesis of theoretical and empirical data – in order to identify the current state, problems, trends, factors that have a destructive effect on the processes of technological transformations and the formation of effective mechanisms of state regulation in the researched area, etc.*

Scientific novelty of the work lies in the fact that the author considers the issue of misinformation as an actual restriction of people's rights to access to information, free formation and expression of opinions, as well as generally undermining trust in democratic institutions, propaganda of violence, justification of war crimes and crimes against humanity; describes the principles and mechanisms of spreading hostile misinformation, primarily on the Internet; considers modern types, tools and methods of protection against misinformation; presents the results of analytical studies on the negative role of disinformation in the life of Ukrainian society; determines the prospects of preventing the spread of hostile misinformation, especially in the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war.

Conclusions. *In the digital era, misinformation reached a «new level» and definitely became one of the main challenges for both individual states and the entire international community. That is why the development of legal mechanisms to combat this phenomenon has become more urgent than ever. In order to counter disinformation in Ukraine*

effectively, it is necessary to improve legislation, implement European recommendations on increasing media literacy, and develop institutions in the field of combating disinformation. Disinformation as a phenomenon needs a legal definition in Ukrainian legislation. Effective countermeasures against this phenomenon require relevant legislation that will define clear mechanisms of struggle, responsibility for disseminating disinformation, and the procedure for bringing it to justice.

Key words: national security of Ukraine, undeclared Russian-Ukrainian war, information thematic streams, megadiscourse, news video content, propaganda, information-psychological operation (IPsO), information-psychological influence, disinformation.

Постановка проблеми. Поява новітніх технологій у масовій комунікації створює нові виклики для України та світу в цілому. Найскладніша і незбагненна річ сучасності – це дезінформація. Нинішнє інформаційне поле знаходиться під загрозою через шахрайські дії. Запобігти загрози досить складно, оскільки технології доставки та спотворення інформації постійно змінюються [11]. Усе частіше ми звертаємо увагу на таке явище, як «дезінформація» і давно вже знаємо, що воно стало складником нашого інформаційного простору. Кількість держав, що використовують дезінформаційні кампанії, постійно зростає, а інформаційні маніпуляції перетворилися на зброю цілих країн, що використовують її для збереження власних режимів і впливу на інші держави – підриву їх стійкості та навіть втручання у вибори. Для України дезінформація залишається серйозною загрозою, оскільки саме вона стала одним з головних інструментів Російської Федерації під час російсько-української війни. Інформаційний вплив може бути настільки потужним, що за його допомогою Росії вдається не лише змінювати настрої українців, а й навіть впливати на суспільства Європи та США. Водночас, інші держави, такі як Китай та Іран, швидко засвоюють шкідливі дезінформаційні уроки і роблять свій власний внесок у стрімке поширення маніпуляцій. Глобальні дезінформаційні кампанії, що інспіруються авторитарними урядами та активістами радикальних рухів для маніпулювання свідомістю окремих людей та груп населення, стали повсякденною практикою, що загрожує демократичному розвитку держав та міжнародній стабільності [21]. Ідея боротьби з дезінформацією в Україні з'явилася ще десять років тому. Першою такою спробою можна назвати створення 2014 року Міністерства інформаційної політики. Відтак було багато інших спроб та ініціатив, що намагалися переформатувати наявні структури або створити нові для боротьби з дезінформацією, насамперед спря-

мованою проти України як держави, оскільки дезінформація, зокрема з боку країни-агресора, продовжувала активно поширюватися найрізноманітнішими каналами. Відповіддю на це стало Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року про утворення Центру протидії дезінформації як робочого органу Ради національної безпеки і оборони України [20]. Новостворений Центр, за задумом української влади, має зробити те, що не змогли зробити за останні роки, особливо після початку повномасштабного вторгнення на суверенну територію України російського війська, ані українські органи влади, ані міжнародні структури, ані іноземні держави – подолати дезінформацію, зокрема яка походить з держави-агресора і спрямована на знецінювання або знищення демократичних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до розгляду проблем, пов'язаних із дезінформацією, у своїх наукових розвідках зверталися Брайчевський С. (розглядає дезінформацію як нелінійний ефект взаємодії інформаційних тематичних потоків) [1], Де Лара Ф. (досліджує дезінформацію і пропаганду за доби постправди [3; 4], Звоздецька О. (вивчає проблеми та підходи до дезінформації як загрози національній безпеці Європейського Союзу) [6], Зибарева О. В. (описує дезінформацію щодо надзвичайних ситуацій як деструктивний чинник розвитку регіональних суспільних систем) [7], Крикун В., Бауліна Т. (розглядають сутність і наслідки дезінформації як засобу гібридної війни) [8], Кутуза Н., Тельпіс Д. (на прикладі російсько-української війни періоду повномасштабного вторгнення досліджують маніпулятивний аспект дезінформації як складника ІПсО в мегадискурсі) [9], Ліснецька А. (вивчає маркери та методи розпізнавання дезінформації в новинному відеоконтенті) [10], Святець Ю. (досліджує фальсифікацію та дезінформацію в історичних джерелах) [23], Сенченко М. (характеризує парламента-

ризм і демократію як тотальну дезінформацію людства [24], Шлапаченко В. (розглядає дезінформацію як спосіб інформаційно-психологічного впливу) [25] та ін. Водночас, по суті лише дві наукові розвідки із названих [8; 9] з'явилися в період неоголошеної російсько-української війти, у яких зроблено спробу наукового аналізу дезінформації в їх непростих історичних обставинах.

Метою нашої статті стало висвітлення проблем дезінформації як загрози національній безпеці України в умовах повномасштабного вторгнення російського війська на суверенну територію України.

Методи дослідження (дослідницькі інструменти). Для реалізації поставлених у статті мети та завдань застосовувався комплекс взаємопов'язаних та взаємодоповнювальних загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, спрямованих на отримання об'єктивних та достовірних результатів, зокрема – пошуково-бібліографічний – для теоретичного аналізу та систематизації джерел із питань існування дезінформації як загрози національній безпеці України, семантико-етимологічний – у процесі аналізу ключових понять дослідження, установлення взаємозв'язку із суміжними термінами, з'ясування етимологічних та логіко-семантичних аспектів, систематизації понятійно-категоріального апарату, синтезу теоретичних та емпіричних даних – з метою виявлення сучасного стану, проблем, тенденцій, чинників, що деструктивно впливають на процеси технологічних трансформацій та формування ефективних механізмів державного регулювання в досліджуваній сфері та ін.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, дезінформування або дезінформація (фр. *des* – заперечення, фр. *information* – інформація) – спосіб психологічного впливу, що полягає в намірі надання об'єкту такої інформації, яка вводить його в оману щодо справжнього стану справ, та створює викривлену реальність. Це поширення перекручених, не повних або свідомо неправдивих відомостей для досягнення пропагандистської, військової (введення противника в оману), комерційної або іншої мети. Відповідно до Кембриджського словника, дезінформація – це «неправдива інформація, яка поширюється з наміром ввести людей в оману».

Як зазначають автори Енциклопедії сучасної України, дезінформація – це спотворена, свідомо неправдива, провокаційно-тенденційна інформація, поширена як правдива з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів тощо. Дезінформацією також називають сам процес поширення в засобах масової інформації (ЗМІ) або іншим чином викривлених чи свідомо неправдивих відомостей. У військовій справі дезінформація – спосіб оперативного (тактичного) або стратегічного маскування, суть якого полягає в планомірному навмисному поширенні неправдивих відомостей про власні збройні сили, їх склад, озброєння, боєздатність і плани воєнних дій. Для цього здійснюють імітовані перегрупування підрозділів і частин, облаштування фіктивних аеродромів і військ, об'єктів, комплекс інших демонстративних дій. Дезінформацію використовують не лише для досягнення конкретної поточної мети, але й у довгостроковому періоді. Так, за доби радянського тоталітаризму дезінформація була складником державно-політичної стратегії СРСР. Щоб приховати реалії внутрішнього і світового розвитку та утримувати народ в інформаційному вакуумі, панівна верхівка як одну з форм дезінформації застосовувала т. зв. критику буржуазних фальсифікацій. Десятиліттями радянському суспільству нав'язувалися надумані ідеологічні стереотипи «капіталізму, що загниває», «переваг соціалізму», «агресивності НАТО», «злодіянь ОУН-УПА» та ін., що призвело до дезінформованості кількох поколінь радянських громадян і негативно вплинуло на свідомість людей (наслідки цього процесу відчутні донині) [5].

У Спільній декларації представники ООН, ОБСЄ та інших організацій наголосили, що дезінформацію насамперед спрямовано на те, щоб спотворити чи надати свідомо неправдиву, провокаційну інформацію, поширити її як правдиву з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів. У доповіді від 13 квітня 2021 року Спеціальний доповідач ООН із заохочення та захисту свободи думок та їх вільного вираження резюмував, що дезінформація – це «неправдива інформація, навмисно поширена з метою завдати серйозної соціальної шкоди». Дезінформацію спрямовано на надання економічної вигоди поширювачу, як зазначено в Кодексі практики ЄС щодо

протидії дезінформації. Тож ключовою ознакою дезінформації, яка відрізняє це явище від звичайної недостовірної інформації, є умисел на її створення [11], тобто дезінформація – це неправдива, оманлива, маніпулятивна інформація, створена навмисне заради економічних, політичних або інших вигод.

Водночас в Україні досі немає законодавчого визначення поняття «дезінформація» попри те, що Закон України «Про інформацію» [16] визначає достовірність і цілісність інформації як один із принципів інформаційних відносин; про такий же обов'язок також ідеться в Законі України «Про медіа» [17]. У той же час способи втручання з боку держави в інформаційну діяльність, у тому числі щодо запобігання дезінформації, визначено законодавством України достатньо чітко.

Так, згідно з Законом України «Про національну безпеку України» [18] «національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [18].

Відповідно до статті 28 «Неприпустимість зловживання правом на інформацію» Закону України «Про інформацію» [18] «інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини» [18].

З метою досягнення цілей та завдань Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392 [21], протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, ефективної протидії пропаганді, деструктивним дезінформаційним впливам та кампаніям, недопущення маніпулювання громадською думкою Рада національної безпеки і оборони України 11 березня 2021 року вирішила утворити відповідно до статті 14 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» Центр протидії дезінформації як робочий орган Ради національної безпеки і обо-

рони України. Це рішення було введено в дію Указом Президента України від 19 березня 2021 року № 106/2021 [20].

Своїм Указом від 07 травня 2021 року № 187/2021 «Питання Центру протидії дезінформації» Президент України затвердив Положення про цей структурний підрозділ при Раді національної безпеки і оборони. Відповідно до нього «Центр (GPA) забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою» [13].

Стратегія інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 [21] визначає актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних. Реалізацію Стратегії [21] розраховано на період до 2025 року.

Метою Стратегії є посилення спроможностей щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, її інформаційного простору, підтримки інформаційними засобами та заходами соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, забезпечення прав та свобод кожного громадянина [21].

Досягнення мети, закладеної в Стратегії [21], здійснюватиметься шляхом ужиття заходів щодо стримування та протидії загрозам інформаційній безпеці України та нейтралізації інформаційної агресії, у тому числі спеціальних інформаційних операцій держави-агресора, спрямованих на підриг державного суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення інформаційної стійкості суспільства та держави, створення ефективної системи взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суспільством, а також розвиток міжнародної співпраці у сфері інформаційної безпеки на засадах партнерства та взаємної підтримки [21].

Відповідно до Стратегії [21] «інформаційні заходи оборони держави – сукупність скоординованих дій, які готуються та здійснюються суб'єктами забезпечення національної безпеки і оборони України в мирний час, в особливий період, в умовах воєнного або надзвичайного стану щодо прогнозування та виявлення інформаційних загроз у воєнній сфері, запобігання, стримування та відсічі збройній агресії проти України, протидії інформаційним загрозам з боку держави-агресора, а також здійснення інших необхідних дій в інформаційному протиборстві» [21].

Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX «Про медіа» [17] спрямовано на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності у сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа [17].

Відповідно до статті 119 Закону [17] суб'єктам у сфері аудіовізуальних, друкованих та онлайн-медіа забороняється поширювати: 1) інформацію, що висвітлює збройну агресію проти України як внутрішній конфлікт, громадянський конфлікт чи громадянську війну, якщо наслідком цього є розпалювання ворожнечі чи ненависті або заклики до насильницької зміни, повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності; 2) недостовірні матеріали щодо збройної агресії та діянь держави-агресора (держави-окупанта), її посадових осіб, осіб та організацій, що контролюються державою-агресором (державою-окупантом), у разі, якщо наслідком цього є розпалювання ворожнечі чи ненависті або заклики до насильницької зміни, повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності [17].

Відповідно до статті 11 Закону України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [19] «державні органи та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, особи, громадяни та об'єднання гро-

мадян зобов'язані сприяти суб'єктам забезпечення кібербезпеки, повідомляти відомі їм дані щодо загроз національній безпеці з використанням кіберпростору або будь-яких інших кіберзагроз об'єктам кібербезпеки, кібератак та/або обставин, інформація про які може сприяти запобіганню, виявленню і припиненню таких загроз, протидії кіберзлочинам, кібератакам та мінімізації їх наслідків» [19].

Крім того, в Україні існує схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні [22], згідно з якою однією з пріоритетних сфер застосування штучного інтелекту є інформаційна безпека. Зокрема, ідеться про виявлення, запобігання та нейтралізацію наслідків недостовірної, неповної або упередженої інформації. Передбачається, що штучний інтелект допоможе у виявленні потенційно небезпечної інформації, проведення аналізу інформації щодо авторства та джерела походження.

Розвиток інформаційних технологій хоч і дає нові можливості в розвитку державного управління, інформування населення, залученості громадян до розбудови держави, проте підвищує ризики дезінформації. За допомогою алгоритмічних систем і штучного інтелекту фейки можуть бути більш переконливими і призначатися саме для тієї аудиторії, що має більшу ймовірність повірити в них.

Останнім часом найпопулярнішим джерелом інформації в Україні є Інтернет. Згідно з опитуванням проведеним 2023 року, 62% його учасників отримують інформацію з соціальних мереж і 48% з новинних сайтів. Дезінформація може легко поширюватися в соціальних мережах через відсутність редакційного контролю, свободу публікацій для будь-якого користувача та можливість швидко створювати та поширювати інформацію безоплатно. Користувачі Інтернету можуть легко поширювати вірусний вміст, що призводить до широкого поширення на багатьох сайтах. Отже, сьогодні соціальні мережі набрали величезної популярності, адже там кожен може створювати контент. В Інтернеті, переповненому інформацією, стає вкрай важливо розрізняти джерела, що заслуговують на довіру, і ті, що вводять в оману [11].

Існують різні способи проведення заходів із дезінформування, кожен із яких, має власні

позитивні та негативні риси. Конкретний вибір того чи іншого методу безпосередньо залежить від оперативної обстановки, що складається на конкретній ділянці діяльності спецслужби, завдань, які перед нею поставлені тощо.

Як відомо, дезінформація будується на таких принципах:

1. «Класифікатори» – система розподілення дезінформаційних повідомлень за групами відповідно до задалегідь визначених ознак. Класифікаторами постають «ключові» слова, до яких підібрано варіанти дезінформаційних повідомлень (наративів).

2. «Сітка» – це декілька Telegram-каналів, об'єднаних загальною системою управління, концепцією та ідеєю. У структуру сітки зазвичай входять: Власник (бенефіціар) Telegram-каналу. Куратор – особа, яка роздає технічні завдання та контролює їх виконання. Головний редактор – публікує готовий пост в конкретний час. PR-менеджер. Дизайнер. Райтер – автор тексту. Технічні працівники.

3. В Україні існує чимало Telegram-каналів, що публікують непідтвержені політично-військові інсайди, суб'єктивні погляди на геополітичні відносини між Україною, Росією, США, ЄС тощо. Найчастіше це – анонімні Telegram-канали, що регулярно репостять (цитують) одне одного та мають дезінформаційну тональність. Ці канали-інфотерористи, об'єднані у т.зв. сітки. Мета створення сітки – швидке поширення інформації на певну аудиторію.

4. «Риторичне запитання» в дезінформації полягає в застосуванні безапеляційних фейкових фактів із підведенням до запитання, яке по факту не потребує відповіді.

5. «Принцип психологічного шоку». Психологічним шоком може стати новина про надзвичайні події, що викликають яскраву та бурхливу реакцію в суспільстві, руйнують усі рівні психологічного захисту. Таким чином, після руйнації цього захисту, пропаганда може нав'язувати потрібні їй тези та думки.

6. «Принцип контрасту». Принцип контрасту використовується, коли потрібно надати негативну інформацію, але тактика прямих звинувачень здається дуже відвертою. У пропаганді використовується тоді, коли потрібно відволікти увагу суспільства від поразки на іншу, більш резонансну подію, яка затьмарить собою невдачі.

7. «Перекладання відповідальності». Перекладання відповідальності як механізм дезінформаційної кампанії. Найбільш простий спосіб уникнути негативних наслідків – перекласти відповідальність на іншого. Тому роспропагандисти часто використовують цей прийом, щоб запобігти засудженню своїх дій світовою спільнотою [12].

Далі розглянемо механізми дезінформації, до яких вдається ворог.

1. «Заговорювання» – цей метод використовує пропаганда, коли потрібно знизити актуальність та викликати негативну реакцію до будь-якої події. Мета «заговорювання» – викликати втому в аудиторії від дезінформації з певної «гострої» теми, щоб відбити далі бажання цікавитися нею.

2. «Ефект первинності»: успіх пропаганди полягає в тому, що дезінформація досягла аудиторії раніше, ніж правда. При надходженні суперечливої інформації, перевірити яку швидко неможливо, особа схильна надавати перевагу тій інформації, що надійшла першою.

3. «Буденна розповідь» використовується роспропагандою, щоб «привчити» аудиторію до дезінформації про вчинене насильство, вбивства, терористичні акти, обстріли тощо.

4. «Удар на випередження» є випереджальним вкидом дезінформації. Його завдання – викликати зустрічну реакцію «супротивника», щоб використати це у більш вигідному для себе контексті. Цей прийом використовують роспропагандисти, щоб прискорити нагнітання конфлікту та з поширенням дезінформації створити провокацію, чим «загасити» правдиву інформацію.

5. «Хибна аналогія» виходить при зіставленні властивостей і відносин, взаємозв'язок яких не має реального підґрунтя насправді. Люди схильні мислити аналогіями, використовуючи логічні зв'язки «причина – наслідок». Коли ці зв'язки підміняються пропагандою, виникає хибна аналогія, за якої імовірність висновку дорівнює нулю.

6. «Констатація факту» – подача в медіа бажаної інформації як такої, що не підлягає сумніву. Найчастіше для цього механізму використовується новинний формат або ж формат соціологічних досліджень. Для надання більшої авторитетності матеріалам з використанням механізму «констатація факту» пропаганда

широко застосовує коментарі «лідерів громадської думки» – популярних журналістів, відомих політологів тощо.

7. «Обхід з флангу» – дозована передача достовірних відомостей, точність яких заздалегідь відома слухачам або читачам і може бути легко ними перевірена. У такі дані фактично «упаковуються» пропагандистські повідомлення. Мета використання «обходу з флангу» – привернення уваги аудиторії до знайомих відомостей, щоб отримати можливість донесення потрібної інформації.

8. «Створення проблеми» – спрямований відбір інформації для підвищення значущості одних подій та зменшення її щодо інших. Як це діє? Підвищення статусу «проблеми-цілі»: ЗМІ висвітлюють «вигідну» подію, що надає їй виняткової важливості незалежно від її справжньої значущості для суспільства. Зниження статусу «проблеми-цілі»: ЗМІ подають дозовану інформацію щодо «невигідної» події, що знижує її статус.

9. «Керований коментар» – це повідомлення, у якому думки людини скеровують у потрібному напрямку. Принцип його роботи такий: повідомлення супроводжується інтерпретацією коментатора, що пропонує читачеві кілька варіантів пояснення. Коментарі пишуться за принципом «двосторонніх повідомлень», що за вибором читача містять аргументи як «за», так і «проти».

10. Загалом суть психологічного «ефекту ореолу» можна висловити двома твердженнями: «поруч – значить разом» «якщо людина ефективна в одній галузі, то і в іншій буде такою ж».

11. «Відволікання уваги» – переміщення уваги з одного об'єкта на інший. Здійснюється через поширення інформації, що є стороннім подразником на людину, зайняту в цей момент важливою діяльністю.

12. «Переконання» – метод організованого впливу на психіку людини через звернення до її критичного судження, з думкою, у яку хтось твердо вірить [12].

З метою поліпшення системи протидії ворожим інформаційним впливам, ознайомлення з її тонкощами, а також демонстрації тактик, технік і процедур противника Центр протидії дезінформації зібрав весь наявний досвід у цій сфері та помістив його до Посібника з проти-

дії дезінформації, що вийшов за сприяння Консультативної місії ЄС в Україні 2023 року [14].

На платформі «Prometheus» у вересні 2021 року було розроблено та функціонує онлайн-курс «Дезінформація: види, інструменти та способи захисту», представлений Українським кризовим медіа-центром за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Проведення цього дослідження стало можливим завдяки ширій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Курс розраховано на студентів журналістики, зв'язків із громадськістю, медіакомунікації, політології; журналістів центральних та регіональних медіа; державних службовців; громадських діячів; будь-кого, хто хоче більше дізнатися про дезінформацію та стати стійкішим до неї – адже це проблема, що стосується кожного з нас. Програма курсу передбачає 5 модулів: Модуль 1. Вступ. Дезінформація як система. Модуль 2. Наратив як основний структурний елемент пропаганди. Модуль 3. Основні інструменти та тактики дезінформації. Модуль 4. Фейк як інструмент побудови наративу. Модуль 5. Практичні загрози дезінформації в Україні [2]. Лекції містять реальні кейси та свіжі дані досліджень. Наприкінці кожного модуля експерти дають практичні рекомендації, інструкції та поради. Також слухачі отримують доступ до додаткових матеріалів і ресурсів.

Висновки та напрями подальших досліджень. Сьогодні важливо усвідомлювати, що дезінформація залишається одним із важливих викликів, який постає перед державами, громадянським суспільством та населенням країн (як менш розвинених, так і високорозвинених), дезінформація чинить негативний вплив на свідомість людини, вона відбивається на суспільній думці, виборах, безпеці держави і людей, здоров'ї та житті, кар'єрі тощо [11]. У зв'язку з цим світова спільнота намагається розробити нові політики і рекомендації щодо протидії дезінформації, але при цьому прагне не порушити право на вільне вираження поглядів.

У цифрову епоху дезінформація вийшла на «новий рівень» та безумовно стала одним із головних викликів як для окремих держав, так і для всього міжнародного співтовариства. Саме тому розроблення правових механізмів протидії цьому явищу стало як ніколи нагаль-

ним. Для ефективної протидії дезінформації в Україні потрібне вдосконалення законодавства, виконання європейських рекомендацій щодо підвищення медіаграмотності, розвиток інституцій у сфері боротьби з дезінформацією. Дезінформація як явище потребує юридичного визначення в українському законодавстві. Для ефективної протидії цьому явищу потрібне релевантне законодавство, що визначатиме чіткі механізми боротьби, відповідальність за поширення дезінформації, порядок притяг-

нення до неї. При цьому і міжнародні практики не можуть стояти на місці, оскільки технології застосування дезінформації постійно змінюються. В ідеалі нові політики мають ставати передбаченням і запобіжником небезпек, проте зараз вони є скоріше реакцією.

Подальші дослідження порушеної в статті проблеми вбачаються нам у висвітленні механізмів застосування штучного інтелекту у виявленні та протидії дезінформації в її сучасному спотвореному вигляді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брайчевський С. М. Дезінформація як нелінійний ефект взаємодії інформаційних тематичних потоків. *Інформація і право*. 2011, № 2. С. 91–97. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2011_2_16 (дата звернення – 15.02.2024).
2. Дезінформація : види, інструменти та способи захисту : онлайн-курс. URL : https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+DISINFO101+2021_T2 (дата звернення – 15.02.2024).
3. Де Лара Ф. Дезінформація і пропаганда за доби постправди. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2018, № 4. С. 64–72. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2018_4_6 (дата звернення – 15.02.2024).
4. Де Лара Ф. Дезінформація і пропаганда за часів постправди. *Філософська думка*. 2018. № 5. С. 36–44. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2018_5_6 (дата звернення – 15.02.2024).
5. Енциклопедія сучасної України. URL : <https://esu.com.ua/article-21273> (дата звернення – 15.02.2024).
6. Звоздецька О. Дезінформація як загроза національній безпеці Європейського Союзу : проблеми та підходи. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021, Т. 43. С. 30–39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2021_43_5 (дата звернення – 15.02.2024).
7. Зибарева О. В. Дезінформація щодо надзвичайних ситуацій як деструктивний фактор розвитку регіональних суспільних систем. *Економіка та держава*. 2014. № 1. С. 6–8. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_1_3 (дата звернення – 15.02.2024).
8. Крикун В., Бауліна Т. Дезінформація як засіб гібридної війни : сутність і наслідки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*. 2022, Вип. 2. С. 30–33. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNUF_2022_2_7 (дата звернення – 15.02.2024).
9. Кутуза Н. В., Тельпіс Д. М. Дезінформація як складник ІТСо в мегадискурсі: маніпулятивний аспект (на прикладі російсько-української війни періоду повномасштабного вторгнення). *Записки з українського мовознавства*. 2023. Вип. 30. С. 282–292. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2023_30_28 (дата звернення – 15.02.2024).
10. Ліснецька А. Дезінформація в новинному відеоконтенті : маркери та методи розпізнавання. *Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика*. 2019. Вип. 45. С. 60–66. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2019_45_10 (дата звернення – 15.02.2024).
11. Миронюк О. Дезінформація: як розпізнати та боротися. URL : <http://Law.chnu.edu.ua/dezinformatsiia-yak-rozpoznaty-ta-borotysia/> (дата звернення – 15.02.2024).
12. Офіційний сайт Центру протидії дезінформації. URL : <https://cpd.gov.ua/> (дата звернення – 15.02.2024).
13. Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України від 07 травня 2021 року № 187/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1872021-38841> (дата звернення – 15.02.2024).
14. Посібник з протидії дезінформації. Рада національної безпеки і оборони України, Центр протидії дезінформації. К. URL : <https://cpd.gov.ua/announcement/posibnyk-z-protydiyi-dezinformacziyi/> (дата звернення – 15.02.2024).
15. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР (із змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 15.02.2024).
16. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII (із змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення – 15.02.2024).
17. Про медіа : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX (2022) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення – 15.02.2024).
18. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (2018). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення – 15.02.2024).
19. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII (2017). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення – 15.02.2024).

20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації»: Указ Президента України від 19 березня 2021 року № 106/2021 (2021) URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421> (дата звернення – 15.02.2024).

21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 (2021). URL : <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> (дата звернення – 15.02.2024).

22. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р. (2020) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення – 15.02.2024).

23. Святець Ю. А. Фальсифікація та дезінформація в історичних джерелах. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Історія та археологія*. 2011. Т. 19, вип. 19. С. 160–168. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduia_2011_19_19_29 (дата звернення – 15.02.2024).

24. Сенченко М. Парламентаризм і демократія – тотальна дезінформація людства. *Вісник Книжкової палати*. 2019, № 2. С. 3–5. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2019_2_2 (дата звернення – 15.02.2024).

25. Шлапаченко В. М. Дезінформація як спосіб інформаційно-психологічного впливу. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2013, № 2. С. 78–86. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2013_2_15 (дата звернення – 15.02.2024).

REFERENCES:

1. Braichevskyi, S.M. (2011). Dezinformatsiia yak neliniinyi efekt vzaiemodii informatsiinykh tematychnykh potokiv [Disinformation as a nonlinear effect of the interaction of informational thematic flows]. *Informatsiia i pravo*. № 2. S. 91–97. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2011_2_16 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

2. Dezinformatsiia : vydy, instrumenty ta sposoby zakhystu: onlain-kurs [Disinformation : types, tools and methods of protection: online course]. Retrieved from: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+DISINFO101+2021_T2 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

3. De Lara, F. (2018). Dezinformatsiia i propaganda za doby postpravdy [Disinformation and propaganda in the post-truth era]. *Sotsiologhiia : teoriia, metody, marketynh*. № 4. S. 64–72. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2018_4_6 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

4. De Lara, F. (2018). Dezinformatsiia i propaganda za chasiv postpravdy [Disinformation and propaganda in the post-truth era]. *Filosofska dumka*. № 5. S. 36–44. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2018_5_6 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

5. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of modern Ukraine]. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-21273> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

6. Zvozdetska, O. (2021). Dezinformatsiia yak zahroza natsionalnii bezpetsi Yevropeiskoho Soiuzu : problemy ta pidkhody [Disinformation as a threat to the national security of the European Union : problems and approaches]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*. T. 43. S. 30–39. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2021_43_5 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

7. Zybareva, O.V. (2014). Dezinformatsiia shchodo nadzvychainykh sytuatsii yak destruktivnyi faktor rozvytku rehionalnykh suspilnykh system [Misinformation about emergency situations as a destructive factor in the development of regional social systems]. *Ekonomika ta derzhava*. № 1. S. 6–8. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_1_3 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

8. Krykun, V. (2022). Dezinformatsiia yak zasib hibruidnoi viiny : sutnist i naslidky [Disinformation as a means of hybrid warfare: essence and consequences]. V. Krykun, T. Baulina. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia*. Vyp. 2. S. 30–33. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNUF_2022_2_7 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

9. Kutuza, N.V. (2023). Dezinformatsiia yak skladnyk IPSO v mehadyskursi : manipulyativnyi aspekt (na prykladi rosiisko-ukrainskoi viiny periodu povnomasshtabnoho vtornhennia) [Disinformation as a component of an informational and psychological operation in a megadiscourse : a manipulative aspect (on the example of the Russian-Ukrainian war during the period of full-scale invasion)]. N. V. Kutuza, D. M. Telpis. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. Vyp. 30. S. 282–292. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2023_30_28 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

10. Lisnetska, A. (2019). Dezinformatsiia v novynnomu videokontenti : markery ta metody rozpiznavannia [Disinformation in news video content: markers and recognition methods]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia : Zhurnalistyka*. Vyp. 45. S. 60–66. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2019_45_10 (data zvernennia – 15.02.2024).

11. Myroniuk, O. Dezinformatsiia : yak rozpiznaty ta borotysia [Misinformation: how to recognize and fight]. Retrieved from: <http://Law.chnu.edu.ua/dezinformatsiia-yak-rozpiznaty-ta-borotysia/> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

12. Ofitsiyni sait Tsentru protydivi dezinformatsii [Official website of the Center for Combating Disinformation]. Retrieved from: <https://cpd.gov.ua/> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

13. Pytannia Tsentru protydivi dezinformatsii : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07 travnia 2021 roku № 187/2021 [Issue of the Center for Combating Disinformation: Decree of the President of Ukraine dated May 7, 2021 No. 187/2021]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/1872021-38841> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

14. Posibnyk z protydivi dezinformatsii. Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy, Tsentru protydivi dezinformatsii (2023). [Guide to countering disinformation. National Security and Defense Council of Ukraine, Center for Combating Disinformation]. K. Retrieved from: <https://cpd.gov.ua/announcement/posibnyk-z-protydivi-dezinformacziyi/> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

15. Pro zakhyst informatsii v informatsiino-komunikatsiinykh systemakh : Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 1994 roku № 80/94-VR (iz zminamy) [On the protection of information in information and communication systems: Law of Ukraine dated July 5, 1994 No. 80/94-VR (as amended)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

16. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1992 roku № 2657-XII (iz zminamy) [About information: Law of Ukraine dated October 2, 1992 No. 2657-XII (as amended)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

17. Pro media : Zakon Ukrainy vid 13 hrudnia 2022 roku № 2849-IX [About the media: Law of Ukraine dated December 13, 2022 No. 2849-IX (2022)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

18. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII [On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018 No. 2469-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

19. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 roku № 2163-VIII [On the main principles of ensuring cyber security of Ukraine: Law of Ukraine dated October 5, 2017 No. 2163-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

20. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 bereznia 2021 roku «Pro stvorennia Tsentru protydivi dezinformatsii» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 19 bereznia 2021 roku № 106/2021 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 11, 2021 “On the creation of the Center for countering disinformation” : Decree of the President of Ukraine dated March 19, 2021 No. 106/2021]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

21. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku “Pro Stratehiu informatsiinoi bezpeky” : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 roku № 685/2021 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 “On Information Security Strategy” : Decree of the President of Ukraine dated December 28, 2021 No. 685/2021]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

22. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hrudnia 2020 r. № 1556-r. [On the approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine : Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 2, 2020 No. 1556.] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

23. Sviatets, Yu.A. (2011). Falsyfikatsiia ta dezinformatsiia v istorychnykh dzherelakh [Falsification and disinformation in historical sources]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya : Istorii ta arkeolohiia*. T. 19, vyp. 19. S. 160–168. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduia_2011_19_19_29 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

24. Senchenko, M. (2019). Parlamentaryzm i demokratiia – totalna dezinformatsiia liudstva [Parliamentarianism and democracy are total misinformation of humanity]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*. № 2. S. 3–5. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2019_2_2 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].

25. Shlapachenko, V.M. (2013). Dezinformatsiia yak sposib informatsiino-psykholohichnoho vplyvu [Disinformation as a method of informational and psychological influence]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*. № 2. S. 78–86. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2013_2_15 (data zvernennia – 15.02.2024) [in Ukrainian].